

AVROPA İNSAN HÜQUQLARI MƏHKƏMƏSİNİN QƏRARLARI CİNAYƏT PROSESİNDƏ AZADLIQ HÜQUQUNUN KONSTITUSION-HÜQUQİ TƏMİNAT VASİTƏSİ KİMİ

ASİF QƏDİROV

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət
İdarəçilik Akademiyasının "Hüquq" kafedrasının dosenti,
hüquq elmləri doktoru**E-mail: asif.qadirov.71@mail.ru*

XÜLASƏ

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Dünya Birliyinin təmhüquqlu üzvü kimi ümumbəşəri dəyərlərin üstünlüyünü qəbul edərək demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu seçmişdir. Bu baxımdan, bir sıra beynəlxalq təşkilatlara üzv kimi qəbul olunmuş, bir sıra beynəlxalq məhkəmə orqanlarının qərarlarını tanımışdır. Bu cür orqanlardan biri kimi də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi xüsusi yer tutur. Müəllif tərəfindən də hazırkı məqalədə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarının cinayət prosesində azadlıq hüququnun təmin olunmasının konstitusion-hüquqi vasitəsi kimi yerini təhlil etmişdir. Müəllif bu zaman bir sıra məhkəmə qərarlarına istinad etmiş, onların əsas məqamlarına toxunmuşdur.

Açar sözlər: məhkəmə, qərar, azadlıq, cinayət prosesi, təminat.

1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını ali dəyər kimi qiymətləndirərək, onlara hörməti, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsi kimi müəyyən etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 2001-ci ilin yanvar ayının 25-də Avropa Şurasına daxil olması, daha sonra "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etməsi demokratik əməllərə, ədalətə, yurisdiksiyası altında olan insanlar üçün fundamental hüquq və əsas azadlıqların təmininə sadıqlıq ifadəsidir.

Son illər respublikamızın universal və regional xarakterli beynəlxalq təşkilatlara daxil olması və çoxsaylı beynəlxalq müqavilələrə qoşulması

ilə səciyyələnir. Həmin müqavilələrin mühüm bir hissəsi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikası tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri özünün qanunvericilik sisteminə daxil etməklə beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirmək yolunu tutmuşdur. Beynəlxalq müqavilələr dövlətlər arasındakı beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsinin, dövlətlərarası əməkdaşlığın inkişafının əsas vasitəsi olmaqla milli qanunvericiliyin tərkib hissəsinə çevrilməkdədir.

Beynəlxalq hüququn səmərəliliyi, beynəlxalq müqavilələrin müddələrinin həyata keçirilməsi və beynəlxalq öhdəliklərə əməl olunması dövlət daxilində həyata keçirilən təşkilati və hüquqi tədbirlərdən asılıdır.

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində bağlanmış müqavilələrdə dövlətlərin üzərlərinə götürdüyü öhdəliklər iştirakçı dövlətlərə deyil, onların yurisdiksiyası altında olan insanlara ünvanlanmaqla, ayrı-ayrı fərdlərin hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş olur. Respublikamızda *pacta sunt servanda* (müqavilələr icra olunmalıdır) prinsipinə müvafiq olaraq beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi prosesi davam etməkdədir. İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məqsədilə görülən tədbirlərin bir hissəsini də məhkəmələrin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsidir.

"Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və "Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı da məhz insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmininə, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsinə, məhkəmə hakimiyyəti

yətinin möhkəmlənməsinə yönəlmişdir.

Fərmanda Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə və digər yuxarı instansiya məhkəmələrinə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin pre-sedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmələri və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə almaları tövsiyə edilmişdir [4].

Bunu nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı məhkəmələr tərəfindən “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin pre-sedentlərinin düzgün və vahid qaydada tətbiqinin təmini məqsədilə “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin pre-sedentlərinin tətbiqi haqqında” 30 mart 2006-cı il tarixli, 5 nömrəli Qərar qəbul etmişdir [5].

Şəxsiyyətin konstitusion-hüquqi statusunun ən əhəmiyyətli əsaslarından biri olan azadlıq hüququnun da cinayət-prosessual təminat vasitələri ilə təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu baxımdan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarları da səmərəli nəticələr verir.

Azadlıq hüququ digər hüquqların da təmin edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən başlanğıc hüquqlardan biri kimi çıxış edir.

Ümumiyyətlə, şəxsin tutulması, həbs olunması və azadlıqdan məhrum edilməsi bir sıra qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuşdur (məsələn, İXM, CPM, CM). Lakin unutmamaq olmas ki, məsuliyyət institutu kifayət qədər ciddi mənfi nəticələrə səbəb olduğundan onun yaranması üçün qanunda müvafiq normanın nəzərdə tutulması mütləqdir. Bu cür hallarda “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya Qanununun tələblərinə əsasən, qanunun və ya hüququn analogiyası da tətbiq oluna bilməz. Təsədüfi deyildir ki, Konstitusiyanın müvafiq norması CPM-də geniş şəkildə (bir sıra institutlar vasitəsilə) tənzimlənmişdir.

Azadlıq ümumbəşəri bir dəyər olduğundan onun müdafiəsi üçün yalnız dövlətdaxili qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi kifayət deyildir. Buna görə də azadlıq hüququnun təmin edilməsi məqsədilə bir sıra beynəlxalq aktlar da qəbul edilmiş və konven-

siyalar imzalanmışdır. Məsələn, 1948-ci ildə qəbul edilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 3-cü maddəsində digər hüquqlarla yanaşı, hər bir şəxsin azadlıq hüququna da malik olması vurğulanır. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” 1950-ci il Konvensiyasının 5-ci maddəsində azadlıq hüququ, onun məhdudlaşdırılması halları və azadlığı məhdudlaşdırılmış şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş təminatlar müəyyən edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, azadlıq hüququnun təmin edilməsi ilə əlaqədar problemlər əsasən şəxsin həbs edilməsi zamanı meydana çıxır. Ona görə də həbslə əlaqədar bir sıra fikirlərə nəzər salmaq vacibdir. Azərbaycan Respublikasının yeni CPM-də həbsə hüquqi anlayış verilsə də, bir çox dövlətlərin qanunvericiliyində bu cür anlayış nəzərdə tutulmur. Məsələn, Türkiyədə. Buna görə də bu çatışmazlığın nəzəriyyədə aradan qaldırılmasına çalışılır.

Biz belə hesab edirik ki, həbs hüquqi xarakteristikası baxımından şəxsin azadlığını məhkəmənin yekun qərarından öncə məhdudlaşdıran, özünün qanuni məqsədlərini təmin etmək üçün yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş şəxslər barəsində tətbiq edilən cinayət-prosessual hüquqa aid bir qətimkan tədbiridir.

Ümumiyyətlə, həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinin əsas məqsədi cinayət mühakimə icraatının səmərəli aparılması və bu yolla ədalət mühakiməsinin əsas məqsədi olan maddi həqiqətə çatmağın təmin edilməsidir [7; s.19].

Həbsin səbəbləri baxımından müqayisəli hüquqda iki prinsip vardır. Bunlar səbəblərin qanuniliyi və “ittihamla uyğunluğunun olması” prinsipləridir. Səbəblərin qanuniliyi prinsipi ilə qanunverici həbsin səbəblərini qanunda məhdudlaşdırıcı (dar mənada təfsir edilməli) formada göstərmişdir.

Şəxsin azadlığının məhdudlaşdırılmasının əsas vasitələri kimi cinayət-prosessual qanunvericilikdə tutulma və həbs kimi prosessual məcburiyyət tədbirləri özünü göstərir. Bu səbəbdən bir çox beynəlxalq aktlarda bu tədbirlərin həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi diqqət mərkəzindədir. Ümumiyyətlə, bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan 2 şərt vardır:

1. Onlar özbaşına olmamalıdır;
2. Onlar qanunla nəzərdə tutulmuş müvafiq prosedura uyğun olmalıdır.

Ümumiyyətlə, cinayət-prosessual məcburiyyət

tədbirləri aşağıdakı şərtlər əsasında tətbiq oluna bilər:

1. Ancaq cinayət mühakimə icraatında və cinayət işi başlandıqdan sonra – (lakin Azərbaycan Respublikası cinayət-prosessual qanunvericiliyi müəyyən istisnalar nəzərdə tutur. Belə ki, cinayət işi başlanılmasından öncə də şəxsin tutulmasına yol verilir);

2. Cinayət prosesinin səlahiyyətli subyektləri tərəfindən;

3. Həmin tədbirlərin tətbiqini tələb edən hallar olduqda;

4. Yalnız qanunda birbaşa nəzərdə tutulan şəxslər barəsində.

Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının mahiyyətini və xüsusiyyətlərini daha yaxşı anlamaq üçün bir sıra məhkəmə qərarlarını təhlil etməyimizin məqsədmüvafiq olduğunu hesab edirik.

Azadlığın məhdudlaşdırılması və azadlıqdan məhrumetmə tədbirlərinin mahiyyəti barədə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bir sıra qərarlar qəbul etmişdir. Bunların ən vaciblərindən biri olan Guzzardi İtaliyaya qarşı iş üzrə qərarında AİHM Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş mənada azadlığın məhdudlaşdırılması ilə azadlıqdan məhrumetmə arasında fərq olduğunu vurğulamışdır. Burada qeyd etmək lazımdır ki, azadlıqdan məhrumetmə yalnız Konvensiyanın 5-ci maddəsinin həddləri daxilində qalır. Bu işdə Guzzardinin barəsində İtaliyaya aid olan kiçik bir adada məcburi yerləşdirilməsi əmri verilir. Hər nə qədər də Guzzardi nəzarət altına alınmış olmasa da, onun məcburi qaydada hər hansı bir adada məskunlaşması əmrinin azadlıqdan məhrumetmə mənasını daşıyıb-daşımaması müzakirə mövzusu olmuşdur. Qərarda qeyd edilir ki, Konvensiyaya görə, 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş azadlıq hüququ şəxsin fiziki azadlığı mənasına gəlir. Bu bəndin məqsədi heç kəsin özbaşına formada azadlıqdan məhrum edilməməsini təmin etməkdir. Məhkəməyə müraciət etmiş şəxslərin də qeyd etdikləri kimi bu maddədə sərbəst hərəkət etmək azadlığı barədə müddəalar yer almır. Bu cür məhdudlaşmalar İtaliyanın təsdiq etmədiyi 4 nömrəli Protokolun 2-ci maddəsinin tələbləri ilə tənzimlənir. Ümumiyyətlə, bir şəxsin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin tələblərinə əsasən azadlıqdan məhrum edilib-edilmədiyinin təsbit edilməsində başlanğıc nöqtə şəxsin

mövcud vəziyyəti olmalı və barəsində seçilmiş tədbirin növü, müddəti, təsirləri və tətbiq edilmə forması kimi bir sıra meyarlar nəzərə alınmalıdır [11]. Azadlıqdan məhrumetmə ilə azadlığın məhdudlaşdırılması arasındakı fərq bu növ tədbirin xüsusiyyətlərindən əlavə, həm də onların dərəcə və intensivliyindən də qaynaqlanır. Ərizəçinin hərəkət edə biləcəyi ərazinin bir hücrənin sahəsindən daha böyük olması və hər hansı fiziki maneələrlə əhatələnməmiş olmasına baxmayaraq, bu adanın ərazisinin böyük hissəsində hərəkət etmək imkansız idi və onun ərazisinin onda doqquzunu əhatə edən bir sahədə həbsxana mövcud idi. Guzzardinin məhkum edildiyi Cala Reale adlı kiçik qəsəbədə baxımsız və köhnəlmiş bir tibb mərkəzi, bir məktəb, bir yanğınsöndürmə stansiyası və kiçik kilsə mövcud idi. O, burada özü kimi eyni cəzaya məhkum edilən şəxslər və polislərlə birgə yaşayırdı. Bütün bu halları nəzərə alaraq AİHM səs çoxluğu ilə həmin işdəki vəziyyəti şəxsin azadlığının məhdudlaşdırılması kimi deyil, azadlıqdan məhrum edilməsi kimi dəyərləndirmişdir [13].

Qeyd edilən məsələ ilə bağlı hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin II hissəsinin mətni təhlil edilməlidir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər. Bu müddəanın mətnindən aydın olur ki, azadlığın məhdudlaşdırılması 3 tədbir vasitəsilə həyata keçirilə bilər: tutulma, həbsəalma və azadlıqdan məhrumetmə. Deməli, azadlıqdan məhrumetmə tədbiri azadlığın məhdudlaşdırılması üsullarından birini təşkil edir. Lakin bu müddəə ilə bağlı mübahisəli məqam ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində cəzanın bir növü olaraq müəyyən edilmiş azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası Konstitusiyanın 28-ci maddəsi ilə bir qədər terminoloji baxımdan ziddiyyət təşkil edir. Bu baxımdan, fikrimizcə, bu məqamın aradan qaldırılması mühüm önəm daşıyır. Çünki hər nə qədər də mahiyyət olaraq azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası hərəkət etmə azadlığının məhdudlaşdırılmasına yönəlsə də, terminoloji baxımdan bunu müəyyən etmək mümkün olmur. Həmçinin azadlıq anlayışı yalnız hərəkət etmə ilə bağlı olmadığından, onun məhdudlaşdırılması şəklində formulə edilmiş cəzanın terminoloji ifadəsi onun mənasının ehtiva etdi-

yi məsələlərdən daha dar çərçivəlidir. Bu səbəbdən də belə hesab edirik ki, Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin II hissəsi ilə hər hansı terminoloji uyğunsuzluğun mövcud olmaması baxımından Cinayət Məcəlləsinin 52-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cəzanın adı “Hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılması” şəklində redaktə olunmalıdır.

Həbsin və ya tutulmanın tətbiq edilməsi hər zaman şəxsin məhkəmənin yekun ittiham hökmü ilə təqsirli hesab edilməsi nəticəsinə səbəb olur. Bununla bağlı AİHM Brogan və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə verdiyi qərarda qeyd etmişdir ki, ərizəçilərin təqsirli bilinməməsi və ya məhkəmə önünə çıxarılmaması onların tutulması məqsədlərinin Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğun olmadığı mənasına gəlmir. Bu cür bir məqsədin mövcudluğu onun yerinə yetirilməsindən ayrıca dəyərləndirilməlidir [9]. Bununla da məhkəmə bildirmək istəmişdir ki, şəxs təqsirsiz sayıldıqda heç də hər bir halda onun barəsində azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi azadlıq hüququnun pozuntusu hesab edilməməlidir. Bu zaman hüquqtətbiqedici orqan əsaslı şübhənin mövcudluğunu və həmin tədbirlərin məqsədlərini nəzərə almalıdır.

Hər hansı bir tədbirin qanunauyğunluğunu müəyyən edərkən AİHM əsas olaraq daxili hüquqa uyğunluğu nəzərə alır. Məhkəmə Vassink Hollandiyaya qarşı iş üzrə qərarında qeyd etmişdir ki, azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının hüquqauyğun olub-olmaması ilə əlaqədar bu tədbirin tətbiq edilməsinin qanunda müəyyən edilmiş əsaslara uyğun olub-olmaması da daxil olmaqla, Konvensiya daxili hüququ əsas götürür və bu çərçivədə maddi və prosessual hüquq normalarına əməl etmə öhdəliyini müəyyən edir. Ancaq məhdudlaşdırmanın Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədi olan şəxslərin özbaşına tədbirlərdən qorunması şərtinə də uyğun olması zəruridir [18].

Nəzərə almaq lazımdır ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsində şəxsin azadlığının məhdudlaşdırılması tədbirlərinin qanuni olduğu hallar nəzərdə tutulmuşdur və həmin hallar hüququ məhdudlaşdırdığı üçün geniş mənada təfsir edilə bilməz. Bunu AİHM də bir sıra işlərdə qeyd etmişdir. Məsələn, Ciulla İtaliyaya qarşı iş üzrə Məhkəmənin çıxardığı qərarda qeyd edilirdi ki, Məhkəmə İtaliyanın mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizəsinin vacibliyini gözərdi etmir, an-

caq Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş məhdud sayda olan istisnaların dar mənada şərh edilməsini zəruri hesab edir [10].

Bir hüquqi səhv səbəbi ilə ortaya çıxan pozuntularla qəsdən qanunda müəyyən edilmiş üsulların pozulmasını bir-birindən ayırmaq lazımdır. Bozano Fransaya qarşı iş üzrə qərarında AİHM bunu bir daha qeyd edir. Belə ki, ərizəçi qeyd edir ki, polisin 1979-cu il 26-27 oktyabr tarixində onun azadlıq hüququnu pozması heç bir hüquqi əsasla malik deyil, çünki onun deportasiya edilməsi barədə qərar həmin bölgənin İnzibati Məhkəməsi tərəfindən ləğv edilmişdir. Razılığa gələn Dövlətin səlahiyyətli orqanları vicdanlı olmaqla hüquqa zidd hər hansı hərəkət edə bilərlər, yəni hüquqi xarakterli səhv edə bilərlər. Lakin səlahiyyətli şəxs bu zaman vicdanla hərəkət etməlidir. Əks tərəfdən, səlahiyyətli orqanın qüvvədə olan qanunvericiliyi bilərək pozması, xüsusilə də bu pozuntu öz səlahiyyətlərindən sui-istifadə məqsədli bir qərarın qəbul edilməsi ilə həyata keçirilmişdirsə, bu vəziyyət müxtəlif nəticələrə səbəb ola bilər [8].

Azadlıq hüququnun digər təminatlarından biri də qanunsuz tutulmuş və ya həbsdə saxlanılan şəxsin dərhal azad edilməsinin müxtəlif subyektlər üçün vəzifə şəklində müəyyən edilməsidir. Bu müddəadan çıxan nəticəyə əsasən, iki qrup subyektlər dərhal azad edilməlidir:

1. Ümumiyyətlə, qanunsuz olaraq tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslər;
2. Tutulması və ya həbs edilməsi ilk başda qanuni olsa da, sonradan müddətin uzadılmasının qanunsuz xarakterinə əsasən azadlıqdan məhrum edilməsinin davam etdiyi şəxslər.

Bununla bağlı geniş məhkəmə təcrübəsi mövcuddur. Müxtəlif situasiyalarda “dərhal” anlayışının şərh edilməsi ilə əlaqədar fərqli yanaşmalar özünü göstərir. Labita İtaliyaya qarşı iş üzrə qərarında AİHM qeyd etmişdir ki, həbsxanadan 10 saat gec azad olunmanın ərizəçinin həbsdə saxlanılması üçün digər səbəblərin olub-olmamasını araşdırmalı olan qeydiyyət məsələləri üzrə məmurun yerində olması ilə əsaslandırmaq azadlıq hüququnun pozuntusudur. Ərizəçinin ilkin olaraq azadlıqdan məhrum edilməsi qanuni olsa da, onun 10 saat artıq müddətə azadlıqdan məhrum edilmiş şəkildə saxlanılması qanunsuz olmuşdur. Belə ki, şəxsin həbsdən azad olunması barədə qərar axşam təxminən saat 10-da

verilmişdir. Yerli məhkəmənin qərarının verilməsindən sonra əllərindəki qandallar açılmadan həbsxanaya aparılmış və saat 00:25-də oraya çatdırılmışdır. Qeyd edilən məmurun yerində olmamasına görə ancaq səhər saat 08:30-da sərbəst buraxılmışdır. Bu isə “dərhallıq” əlamətinin tələblərinə cavab vermir [15]. Hətta AİHM K-F Almaniyaya qarşı iş üzrə çıxardığı qərarla ərizəçinin 40 dəqiqə ərzində artıq saxlanılmasını azadlıq hüququnun pozulması kimi qiymətləndirmişdir [14].

Azadlıq hüququnun təmin edilməsi məqsədilə qanunverici CPM-də şəxsə ona istinad edilən ittihamlar haqqında məlumat əldə etmə hüququnun olmasını müəyyən etmişdir. Lakin bu zaman əsas mübahisə obyektə məhz hansı məlumatın verilməli olması ilə bağlıdır. Belə ki, heç də hər bir məlumat bu hüququn təmin edilməsinə xidmət etmir. Məsələn, AİHM Murray Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə çıxardığı qərarla qeyd edir ki, tutulmanı həyata keçirən səlahiyyətli subyekt şəxsə onun barəsində tutulmanın 1978-ci il tarixli Qanunun hansı maddəsi əsasında həyata keçirildiyi barədə məlumat vermişdir. Ancaq ayrıca qiymətləndirildiyi zaman, bu şəkildə məlumatın verilməsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 2-ci bəndinin məqsədləri baxımından kifayət deyildir [17].

Foks, Kempbell və Xartli Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə isə AİHM-in yanaşması bu cür olmuşdur ki, tutulan şəxslərə veriləcək məlumat həm faktiki, həm də hüquqi hallarla bağlı olmalıdır. Məhkəmə qeyd edir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 2-ci bəndində tutulan şəxsin hansı səbəblə azadlıqdan məhrum edildiyini öyrənməsi gərəkdiyi şəkildə təminat nəzərdə tutulmuşdur. Bu təminat Konvensiyanın 5-ci maddəsinin ehtiva etdiyi qoruma anlayışının tərkib hissəsidir. Həmin tələblərə görə, tutulan hər kəsə sadə və anlaşılan bir dillə, tutulması ilə əlaqədar həm hüquqi, həm də faktiki səbəblər bildirilməli, bunun sayəsində də tutulan şəxsin zəruri hesab etdiyi halda tutulmasının hüquqa uyğunluğu barədə məhkəməyə müraciət edə bilməsinə imkan verilməlidir [12].

CPM-in 14-cü maddəsində nəzərdə tutulmasada, həmin məlumatın verilməsinin təmin edildiyi vaxt da mühüm praktiki əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, Foks, Kempbell və Xartli Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə qərarında AİHM qeyd etmişdir ki, tutulan şəxslərə bunun səbəbi barədə məlumatların “ən qısa za-

manda” verilməli olmasına baxmayaraq, tamamilə tutulma anında tutulmanı həyata keçirən səlahiyyətli şəxs tərəfindən bu məlumatın verilməsi öhdəliyinin mövcudluğundan danışmaq olmaz. Verilən məlumatın yetərli olub-olmaması və ən qısa zaman içərisində bu məlumatın verilib-verilmədiyi hər işin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla ayrıca dəyərləndirilməlidir [12].

Şəxsi azadlıqdan məhrum etmək üçün onun hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslı şübhə olmalıdır. Yalnız belə hallarda azadlıqdan məhrum etmə kifayət qədər əsaslandırılmış və qanuni hesab olunur. Hər bir şübhə obyektiv olaraq şübhə edilən şəxslə güman edilən cinayət arasında əlaqəni fakt və məlumatlara əsaslandırılmış olduqda əsaslı hesab oluna bilər. Azadlıqdan məhrum edilmə hisslərə, instinktlərə əsaslanmamalıdır [6; s.212].

Şübhənin olması müəyyən müddət keçdikdən sonra şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün zəruri olsa da, kifayətedici şərt deyildir. Lakin, təəssüflər olsun ki, bəzi məhkəmə işlərində bu qayda gözlənilmir. Məsələn, 4(007)-142/2020 nömrəli iş üzrə məhkəmə qeyd etmişdir ki, təqsirləndirilən şəxs azadlıqda qalarsa, onun cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsi, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətməsi və cəmiyyət üçün təhlükə yaratması, ibtidai istintaqın normal gedişinə mane olması kimi ehtimallara kifayət qədər əsas var və bu əsasların olması ilə yanaşı işin mürəkkəbliyi onun barəsində həbsdə saxlanma müddətinin uzadılmasını zəruri edir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, işin mürəkkəbliyi şəxsin həbsdə olma müddətinin uzadılması üçün kifayətedici şərt kimi çıxış etməməlidir. Çünki təqsirləndirilən şəxsin qətimkan tədbiri qismində həbs tətbiq edilərək azadlığının məhdudlaşdırılması fərqli təyinatlı tədbirdir və işin mürəkkəbliyi şəxsin həbsinə yol verilməsi qənaətinə gəlməyə səbəb olmamalıdır. Lakin həmin ehtimalların yaranma əsaslarının müəyyənləşdirilərək işin faktiki halları, şəxsin davranışı ilə bağlı məsələlər üzrə sübutlara istinad edilməsi yolu ilə qeyd edilməsi daha məqsədəuyğun olardı. Zayidov Azərbaycana qarşı işi üzrə qərarında AİHM də vurğulamışdır ki, nəzərdə tutulan cəzanın ağırlığı istintaqdan gizlənmə riskinin qiymətləndirilməsində əhəmiyyətli element olsa da, ittihamların ağırlığı özlüyündə həbs qətimkan tədbirinin uzun müddət qüvvədə saxlanılmasına haqq qazandıra bilməz.

Azadlığın məhdudlaşdırılması müddətinin hesablanması ilə bağlı məsələyə də toxunan AIHM qeyd edir ki, nəzərə alınacaq müddətin axımı şəxsin azadlıqdan məhrum edildiyi tarixdən etibarən başlanır. Bu tarix hakimin həbs barədə qərar verdiyi tarix deyil, həmin şəxsin nəzarət altına alındığı tarixdir [16]. Labita İtaliyaya qarşı işdə isə Məhkəmə qeyd edir ki, bu müddət şəxsin birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən olsa belə, təqsirli bilindiği tarixdə başa çatır [15].

Qeyd edilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi müxtəlif qərarlarında azadlıq hüququnun fərqli aspektləri üzrə effektiv təminat mexanizmləri nəzərdə tutmuşdur və ölkədaxili məhkəmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı da həmin təminat mexanizmlərinin gözlənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş Konstitusiyası. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/897>

2. Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci il tarixli 907-IQ nömrəli “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Qanunu ilə təsdiq edilmiş Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/46950>

3. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın və onun 1,4,6 və 7 sayılı Protokollarının təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 236-IIQ nömrəli 25 dekabr 2001-ci il tarixli Qanunu. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/1405>

4. “Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 352 nömrəli 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/11357>

5. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” 30 mart 2006-cı il tarixli, 5 nömrəli Qərarı. URL: <https://supremecourt.gov.az/storage/pages/547/ple-num-id-23.pdf>

6. İbayev, V. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası. Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri, əsas prinsipləri və şərtləri / V.İbayev. – Bakı: Qanun, – 2004. – 769 s.

7. Şen, E. Tutuklama, uygulamada şübhəli və sanıq haklarının korunması / E.Şen, B.Özdemir – Ankara: Seçkin Yayınları, – 2011. – 307 s.

8. Bozano v. France. 18.12.1986.

9. Brogan and Others v. The United Kingdom. 29.11.1988.

10. Ciulla v. Italy. 22.02.1989.

11. Engel and Others v. The Netherlands. 08.06.1976.

12. Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom. 30.08.1990.

13. Guzzardi v. Italy. 06.11.1980.

14. K.-F. v. Germany. 27.11.1997.

15. Labita v. Italy. 06.04.2000.

16. Muller v. France. 17.03.1997.

17. Murray v. The United Kingdom. 18.01.1994.

18. Wassink v. The Netherlands. 27.09.1990.

ABSTRACT

THE JUDGEMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS A MEANS OF CONSTITUTIONAL-LEGAL ENSURING THE RIGHT TO LIBERTY IN CRIMINAL PROCEEDINGS**Gadirov Asif Xanoglan****Doctor of Law****E-mail: asif.qadirov.71@mail.ru**

The Republic of Azerbaijan has chosen democratic, legal and worldly state-building as the way of its development by recognising the supremacy of universal values as a full-fledged member of the World Union after the restoration of its independence. In this respect, it has been accepted as a member of some international organisations and recognised the decisions of some international court institutions. As one of such institutions, the European Court of Human Rights has a special place. The author also examined the place of the judgments of the European Court of Human Rights as a means of constitutional-legal ensuring the law of liberty in criminal proceedings. The author relied on a number of court decisions and touched upon their important positions.

Keywords: court, decision, freedom, criminal procedure, ensurance.

АННОТАЦИЯ

ПОСТАНОВЛЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА КАК КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СРЕДСТВО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВА НА СВОБОДУ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ**Гадиров Асиф Ханоглан****Доктор юридических наук****E-mail: asif.qadirov.71@mail.ru**

Азербайджанская Республика после восстановления независимости выбрала в качестве пути своего развития демократическое, правовое и мировое государственное строительство, признав верховенство общечеловеческих ценностей в качестве полноправного члена Всемирного Союза. В связи с этим она была принята в состав некоторых международных организаций и признала решения некоторых международных судебных инстанций. Среди таких институтов особое место занимает Европейский суд по правам человека. Автор также рассмотрел место решений Европейского суда по правам человека как конституционно-правовой средства обеспечения права на свободу в уголовном процессе. Автор опирается на ряд судебных решений и затрагивает их важные позиции.

Ключевые слова: суд, решение, свобода, уголовный процесс, обеспечение.

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 09.10.2025**Çapa qəbul olunub: 16.11.2025****The date of the admission of the article to the editorial office: 09.10.2025****Accepted for publication: 16.11.2025****Статья поступила в редакцию: 09.10.2025****Принята к публикации: 16.11.2025**